

УДК 94(477.8)-054.73(477.7)
DOI: 10.24919/2312-2595.4/46.215324

Юрій ІРІОГЛУ

кандидат історичних наук, доцент кафедри джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна, 69002 (uirioglu@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Іріоглу, Ю. (2020). Західноукраїнські примусові переселенці на теренах Південної України: досвід вивчення его-джерел. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 4/46, 262–279. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.4/46.215324>.

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ПРИМУСОВІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ НА ТЕРЕНАХ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ: ДОСВІД ВИВЧЕННЯ ЕГО-ДЖЕРЕЛ

Анотація. *Мета дослідження* – з'ясувати ступінь репрезентативності его-джерел у відображенні проблематики соціокультурного сприйняття селянськими громадами Південної України переселенців із західних регіонів у 1940–1950-х рр. та їх обопільної адаптації в умовах домінування радянських ідеологічних штампів і образів.

Методологія дослідження базується на принципах об'єктивності, історизму та всебічності, загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення), історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) та міждисциплінарних (текстуальний аналіз) методах. **Наукова новизна** полягає у проведенні комплексного аналізу інформаційних можливостей его-джерел, у вигляді усних історій, до відображення сукупності явлень щодо західноукраїнських примусових переселенців на територію Південної України в комунікаційній системі «прийшлий – місцевий»; виділено набір культурних образів, що побутують у пам'яті південноукраїнського селянства та визначено їхню двошаровість, зумовлену ідеологічними й соціокультурними чинниками. **Висновки.** *Комплекс усних наративів південноукраїнського селян-*

© Юрій Іріоглу, 2020

ства відзначається високою інформативною віддачею у проблематиці примусових переселенців із Західної України; відображені в усних історіях персональні переживання чи споглядання процесу переселення сприяли формуванню специфічних образів «прийшлих» у селян Південної України, що поєднували в собі одночасно ідеологічні штампки та досвід особистого побутового й виробничого спілкування; можна констатувати негативний вплив радянських ідеологем на уявлення щодо західних переселенців, посилені свідомим підкресленням владою пільговості цієї категорії громадян на фоні тотального повоєнного зубожіння місцевого населення; водночас спостерігається виважене ставлення до «западенців» з боку південноукраїнського населення, що ґрунтується на домінуванні постулатів аграрного суспільства, як-то, визнанні їх працьовитості та факті обопільного подолання труднощів колгоспного життя «прийшлими» і «місцевими».

Ключові слова: Південна Україна; примусове переселення; еґо-джерела.

Yuriy IRIOGLU

Phd (History), Associate Professor, Department of Source Studies, Historiography and Special Historical Disciplines, Zaporizhzhia National University, 66 Zhukovsky Str., Zaporizhzhya, Ukraine, postal code 69002 (uirioglu@ukr.net)

To cite this article: Irioglu, Yu. (2020). Zakhidnoukrainski prymusovi pereselentsi na terenakh Pivdennoi Ukrainy: dosvid vyychennia eho-dzherel [Western Ukrainian forced settlers on the territory of the southern Ukraine: "The ego-documents" research experience]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 4/46, 262–279. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.4/46.215324> [in Ukrainian].

WESTERN UKRAINIAN FORCED SETTLERS ON THE TERRITORY OF THE SOUTHERN UKRAINE: "THE EGO-DOCUMENTS" RESEARCH EXPERIENCE

Summary. The purpose of the article is to clarify the ego-documents representation level in order to describe how peasant communities perceived settlers from the western parts of Ukraine in 1940–

1950's and to find out their adaptation to each other in the environment of predominant Soviet ideological stamps and characters.

Methodology is based on the principles of integrity, historicism and comprehensiveness; general scientific (analysis, synthesis, generalization), historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systematic) and multidisciplinary (textual analysis) methods. **This study's novelty** is based on a complex analysis of the ego-documents informative potential as oral narratives; on description of the "local-resettle concept"; also, on extracting the cultural characters which are inherited by Southern Ukrainian peasants, distinguishing their "two-layers" nature due to the ideological and cultural factors. **Summary.** Oral narratives about the West Ukrainian forced settlers have a high level of informative output. They allow to reflect personal feelings or re-settlement process observations which led to specific character formation among the Southern Ukrainian peasants. These characters often combined the ideological stamps as well as the personal everyday routine and manufacturing communication. The study shows that there was a Soviet negative impact on the perception of the West Ukrainian settlers. This was even more enhanced by emphasizing on this population group's exemptions comparing to the local people's post-war impoverishment. The research confirms that Southern Ukrainian peasants often took a balanced approach toward new settlers. It potentially can be explained by the agrarian society premises (admitting new settlers' hard-working nature and a need to mutually overcome and cope with all challenges brought by a collective life to both).

Key words: Southern Ukraine; forced relocation; ego-documents.

Постановка проблеми. Питання депортацій та примусових переселень залишається однією з актуальних тематик в історіографічному полі світової історичної науки. Така увага пояснюється не лише негативним характером самої події і наслідками для жертв, але й культурними зсувами в суспільстві, що так чи так, актуалізують набутий досвід та безпосередньо вплинуть на майбутні моделі соціально-політичного та соціально-побутового життя. Зокрема, в історії України ХХ ст. непересічне місце займає зорганізоване радянським керівництвом масове примусове переміщення українського населення в межах прикордонних територій з Польщею в період 1940–1950-х рр. На сьогоднішній день маємо доведений факт самої події із визначеними особливостями протікання процесу та безпосередніх результатів, що

відображено у широкому історіографічному доробку як вітчизняних, так і закордонних дослідників. Натомість залишається певний перекис у висвітленні подій з акцентом на сценарій самого акту насильницького переміщення та наслідків для жертв (соціально-економічних, психологічних, культурних тощо). Однак на сьогоднішній день, з урахуванням, що акції примусових переміщень після Другої світової війни набувають для України не лише внутрішньополітичного, але й геополітичного сенсу, постає питання вивчення механізму формування та побутування культурних образів тих подій, оскільки саме вони найчастіше передаються майбутнім поколінням і визначають схему комплектування історичної пам'яті із конкретними емоційно-ціннісними судженнями. Водночас украї важливо простежити не лише набір образів, що репрезентують самі жертви тих переміщень, але й представників того соціокультурного рельєфу, на якому розгорталося оформлення стереотипних та культурних образів, тобто, населення регіонів, до яких було спрямовано групи переміщених осіб. Для розв'язання такого складного дослідницького завдання важливим є підбір сукупності джерел, що зможуть адекватно репрезентувати механізм та особливості кристалізації уявлень учасників історичного процесу щодо подій примусового переселення і їх безпосередніх учасників. Такими, що мають необхідний потенціал, є комплекс его-джерел, зокрема, їхня структурна частина у вигляді усних історій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика масових примусових переміщень населення на теренах Західної України в період 1940–1950-х рр. має на сьогодні достатньо розроблений комплекс тематичних досліджень. Згадати хоча б роботи Я. Калакури (2014), Р. Кабачія (2009), В. Макаруча (2016), І. Мищака (2009) тощо. Однак варто відзначити, що переважна більшість наробок стосується загальних аспектів означеного явища, натомість, історіографічний доробок щодо регіоналізації проблеми та адаптації переселенців на нових теренах, зокрема, Південної України, все ж поступається чисельно. Серед найбільш активних дослідників південноукраїнського напрямку проблеми західноукраїнських примусових переселенців варто відзначити Ю. Павлів, чиє дисертаційне дослідження географічно охоплює одразу всі регіони (Павлів, 2018). Більш локалізовано

розглядає проблематику Т. Пронь, концентруючи увагу саме на процесі адаптації переселенців у нових реаліях південних степів. Причому нароби Т. Пронь (2009) виходять за межі суто фактологічного наповнення та зачіпають питання й ментальних трансформацій. У цьому ж ключі, з акцентом на селянський аспект світосприйняття, реалізована наукова розвідка Т. Гонтар (Гонтар, 2005). Окремо варто згадати роботи, що виходять на коло питань джерельного наповнення проблематики примусового виселення в Західній Україні, оскільки основна маса напрацьовань ґрунтується на документальних комплексах, доречно виокремити дослідження Г. Виноградської, що засноване на усних наративах свідків (Виноградська, 2008). Таким чином, можемо констатувати, що проблематика примусових переселень із західних областей України середини ХХ ст., має доволі широку наукову репрезентацію, хоча й дещо обмежена в питаннях регіоналізації та джерельного комплексу.

Мета статті – з'ясувати ступінь репрезентативності егоджерел у відображенні проблематики соціокультурного сприйняття селянськими громадами Південної України переселенців із західних регіонів в 1940–1950-х рр. та їх обопільної адаптації в умовах домінування радянських ідеологічних штампів і образів.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на заявлену мету дослідження, у фокусі нашої уваги перебуває комплекс усних наративів, записаних у ході археографічних експедицій історичного факультету Запорізького національного університету спільно із Запорізьким науковим товариством ім. Я. Новицького з вивчення селянської культури Південної України, починаючи з 2001 р., що тривають до сьогодні. За результатами проведених інтерв'ювань було підготовлено археографічну публікацію «Усна історія Степової України», видано вже 10 томів, що географічно охоплюють Запорізьку, Дніпропетровську та Миколаївську області (УІСУ, 2008, 2009, 2012). Саме основне спрямування цієї публікації, комплексне вивчення південноукраїнської селянської культури, зумовило наше рішення простудіювати її на предмет проблематики примусових переселенців Західної України. Передовсім варто відзначити, що представлені інтерв'ювання є автобіографічними та напівструктурованими, тобто, залишають величезне поле для вільного наративу респондента та вибору засобів і форм

висловлення світоглядних позицій. Текст публікації є репрезентацією інтерв'ювань науково-популярним методом, що, звісно, передбачає певне переміщення та впорядкування частин наративу для кращого сприйняття читачем. Однак повністю збережені лексика та звороти респондентів, побудова окремих сюжетних моментів, уможлиблюють простежити емоційно-ціннісні характеристики й виокремити специфічні риси сприйняття певних історичних подій, зокрема, появу переселенців із Західної України та умов адаптації. Однак варто зауважити, що публікацією охоплено далеко не весь масив інтерв'ювань, що зберігаються в Рукописному відділі Запорізького відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Наразі існує потреба проведення суцільної джерелознавчої евристики комплексу на предмет означеної тематики.

Оперування терміном «его-джерела» розглядається нами як певний маркер зсуву фокусу дослідження з фактологічної сторони проблем (подія) до питань сприйняття самого факту в середовищі учасників та наступних поколінь (ставлення), крізь призму персональних переживань чи уявлень (Суржикова, 2014, с. 6–13). У цьому контексті варто підкреслити, що проблематика західноукраїнських примусових переселенців та їх перебування у степах півдня України дійсно має місце у вітчизняному історіографічному доробку, однак, на нашу думку, варто поглянути дещо глибше на уявлення місцевого населення і самих переселенців на ті події. Лише у такому зв'язку можливо простежити нестатично факт примусового переселення, а динамічно, зі змінами, процес обопільної адаптації, формування стереотипних й «об'єктивних» уявлень, що з часом трансливалися наступним поколінням. Можемо припустити, фактично, що саме сформовані за тих умов образи визначають соціокультурні стереотипи сьогодення.

Характеризуючи усні наративи південноукраїнського селянства щодо примусового переселення із Західної України, варто відзначити, що саме автобіографічний жанр інтерв'ювань дає змогу більш комплексно простежити процес переселення, від початку курсування чуток до самої акції та змін умов життя (у випадку «респондента-переселенця») та сприйняття місцевим (степовим) населенням змін їх культурного оточення та перших контактів із носіями дещо іншого соціально-економічного й

соціокультурного досвіду. Фактично, автобіографічність усних наративів дає змогу реалізувати практику текстуального аналізу (хоча й з певними обмеженнями, з огляду на те, що у дослідницькому фокусі перебувають не транскрипти інтерв'ю, а їх науково-популярна публікація) та простежити вибір респондентом щодо розташування явища культурного контакту в системі свого життєпису із визначенням його емоційно-ціннісного забарвлення, з огляду на тогочасні й пізніші культурні впливи (радянські ідеологеми, досвід особистого спілкування, пізніші інформаційні на шарування після 1991 р. тощо) (Грінченко, 2004, с. 151–155).

За результатами суцільної евристики опублікованих усних наративів нами було виявлено 29 інтерв'ю, що торкалися проблематики примусових переміщень в Західній Україні, з яких лише п'ять були безпосередньо самі переселенцями. Отже, сукупність усних наративів, що досліджуються, умовно можна розділити на дві групи: 1) респонденти, що безпосередньо є переселенцями; 2) респонденти, що є місцевими (стосовно Південної України).

Отже, для виявлення сукупності соціокультурних образів із загального масиву наративу, нами було виокремлено два базові сюжети, що, на нашу думку, є маркерами, за якими можна визначити відповідні емоційно-ціннісні налаштування респондентів. Перший з них – «переселення». – Ми розуміємо цей комплексний сюжет як набір уявлень щодо переміщення мешканців Західної України та наділення його респондентами якостями насильства або порятунку/можливості. Другий сюжет – «адаптація», що становить набір уявлень про своє місце в новому середовищі (причому стосується як прийшлих, так і місцевих, які стикнулися із новою для них культурною традицією) та соціокультурні детермінанти, що визначали їх світосприйняття загалом.

В усних наративах південноукраїнських селян поява переселенців із Західної України не є тематичним блоком, пов'язаним із подіями Другої світової війни, як, наприклад, початок війни, окупація, звільнення та повоєнна відбудова, що означена голодом 1946–1947 рр. та відновленням промислових об'єктів. Як правило, згадка про переселенців звучить як «після війни» або більш точно в «п'ятдесятих роках» (УІСУ, 2009, Т. 5, с. 42; 2009, Т. 7, с. 234, 251). Сюжет «переселення», як ми зазначили, розглядається в двох напрямках – насильство чи порятунок/можли-

вість, саме через те, що в пам'яті респондентів не має тісного зв'язку із війною, тобто, він позиціонується як подія мирного часу, а тому варто більш детально на нього поглянути. Концепт насильства як прояв примусу, у цьому випадку є ключовим для розуміння основного наповнення наративів щодо переселенців, оскільки саме від його присутності чи відсутності залежить оформлення образу переселенців як жертв чи шукачів кращої долі. Відповідно, залежно від статусу будуть формуватися й характеристики, якими респонденти будуть наділяти «прийшлих», та будуть задіяні механізми соціокультурної ідентифікації. Зокрема, абсолютна більшість досліджених его-джерел (усних наративів) презентує появу західноукраїнських переселенців як тезу «приїхали з Західної», з невеличкими варіаціями (УІСУ, 2009, Т. 5, с. 129, 149, 175, 210, 310; 2012, Т. 10, с. 51, 176, 308).

Окреслюючи більш детально характеристику, що була надана переселенцям місцевим населенням, варто відзначити її неоднозначність. Простудіювавши усні наративи, можна зустріти принизливий термін «бендери», яким, за словами самих переселенців, їх називали, причому не лише в побуті, але й у спілкуванні із місцевою адміністрацією колгоспу (УІСУ, 2008, Т. 1, с. 64; 2008, Т. 2, с. 227; 2012, Т. 10, с. 408). Наявність саме такого варіанту ставлення знаходимо у наративах місцевого населення, хоча варто відзначити – кількість їх невелика (УІСУ, 2009, Т. 7, с. 57; 2012, Т. 10, с. 176). Отже, ми маємо два варіанти репрезентації сюжету «переселення» – перший, з більшим числом проявів є знеособлена констатація самого факту «приїхали з Західної», другий малочисельний – використання прізвиська «бендери». Вочевидь, це результат зіткнення двох варіантів пам'яті південноукраїнського селянства щодо західних областей, приєднаних у ході Другої світової війни до СРСР. Перший, представлений сформованим радянськими ідеологемами образом ворога (буржуазного націоналіста, що стріляв у спину воїнам-визволителям та співпрацював із нацистами); інший – побудований на реальному досвіді персонального буденного спілкування із представниками тих територій, що були переселені на південь (родини селян, що залишили власні домівки, демонстрували обізнаність у веденні господарства та проявляли працьовитість).

Можна припустити, що цей конфлікт пам'яті й вплинув на вибір репрезентації у наративах сюжету «переселення» місцевими респондентами – з одного боку, тиск ідеологом та сформованого образу мало не зрадників, з іншого, набір цінностей традиційного аграрного суспільства, в якому цінувалися функціональні риси членів колективу, особливо в умовах тотальної повоєнної розрухи. Отже, найбільш вдалим виходом з такого мнемонічного конфлікту є використання особистісно нейтральних форм, із означенням лише географічних ознак, факту новоприбулих – «приїхали з Західної». Підсилення цієї тези, може критися ще й у тому, що означені події відбувалися в 1950-х рр., тобто, поза межами війни в розумінні респондентів, отже, переселенці не пов'язані із актами насильства, а мають переважно соціально-економічні аргументи щодо переміщення.

З іншого боку, означений факт пояснює ще одну особливість – несприйняття переселенців, в абсолютній більшості випадків, жертвами. Не можна при цьому відкидати вже означений нами вплив радянської пропаганди, що змальовувала Західну Україну як край де, все ще панують безчинства «бендерівців», однак водночас і не приписувала примусово переселеним статус жертв, що тікали від тих «страхів». Частково у формуванні саме такого образу західноукраїнських примусових переселенців як шукачів кращої долі, в очах південноукраїнського селянства, мав особистий досвід спілкування чи перебування у західних регіонах. Звернімося до конкретних прикладів. Отже, окрема категорія респондентів, це люди, що протягом 1940–1950-х рр., працювали на різних посадах у західних регіонах України, наприклад, паспортистка М. Гурова (с. Привільне Баштанського району Миколаївської області), що за директивою партії була відправлена як комсомолка «для встановлення власті». Досвід перебування в умовах, де дійсно відбувалося протистояння, де мали місце жертви, сформували образ краю та населення, що відзначався негативом та протиставленням «ми – вони». Однак респондентка розмежовує безпосередньо «бендер» як учасників насильницьких акцій та інше населення (якого в певні моменти, вона побоювалася через можливість співпраці із представниками українського руху) (УІСУ, 2012, Т. 10, с. 151–155). Схожа історія спіткала В. Бондаренко (с. Привільне Баштанського району Миколаївської

області), що відправилася за чоловіком, працівником райкому партії, теж на терени Західної України. Зважаючи на приналежність до радянського партійного контингенту, респондентка досить жваво описує прояви насильства саме стосовно них з боку «бендер» (УІСУ, 2012, Т. 10, с. 42). Дещо протилежний образ змальовують респонденти, що мали схожий досвід перебування в західноукраїнських землях 1940–1950-х рр., власне, як вчителі. Зокрема, історії М. Ракельської та Є. Голобородько (с. Біленьке, Запорізького району Запорізької області), сповнені більш позитивними спогадами, а головне, – протиставленням, що для нас вкрай важливе: «тут голод, а там його не було». Враження від господарського та громадського життя, на фоні повоєнної кризи та жорсткого режиму відбудови, що вилився у голод 1946–1947 рр. у рідних краях респондента, виступають на передній край у формуванні образів щодо західноукраїнських регіонів та пізніше переселенців загалом (УІСУ, 2008, Т. 4, с. 92; 2009, Т. 5, с. 66, 80).

Вочевидь, що саме ідеологічний фактор зіграв вирішальну роль, помножений на специфіку перебування деяких респондентів на теренах Західної України (особливо в частині «восстановлення власті»), у формуванні образів як щодо самого регіону, так і його представників. Прикладом сили радянської пропаганди, що вміло розвішувала ярлики, можна привести оповідь О. Парафіло (с. Привільне Баштанського району Миколаївської області), яка, будучи родом з Одещини, шукала ще підлітком порятунку у заробітках. Повоєнна розруха та голод штовхнули її на пошуки роботи на Донбасі, де активно йшла відбудова шахт і промислових підприємств. Маючи лише 600 гр хліба на день та босі ноги, навіть в умовах холодної пори року, підлітки вантажили цеглу, відгортали відвали вугілля, збирали на полях капусту. Намагаючись вижити в таких нелюдських умовах, група підлітків, серед яких й респондент, вирушили на терени Західної України – «...А тоді я в Западну поїхала, робить, там ше хазяїни хазяїнували, свої городи мали. В нас тут уже колхози були. В їх своя земля була, якось в їх там всігда родило все...» (УІСУ, 2012, Т. 10, с. 264). Опис страхів, що пережили підлітки «там», зводився до перевірок «бендерами» місцевих господарств та вірогідність бути вбитим (без наведення причин), а також розміщення у сараї та робота на городі із забезпеченням харчування: «...А в їх у кожного своя

земля. Кусок льону посіяно, кусок гречки, кусок картошки. І це траву нада тіки руками рвать. І то вона вивела мене тудя, показала. І утром дала мені лепшошечку, таку невелику, спечену на сковородкі, і кислого молока. І то я поїла. Вона мене вивела показала, і я цілий день рву траву, тут же стою. Вона в обід винесла мені трошки борща – ну вони тоді борщ тоді варили таке – кисле молоко, картошка... Ну... Не не вміли вони ше так готувать, хоч і в достатку жили. І так я три місяці оце в їх робила і в сарай спала, із-за того шоб... шоб не здохла» (УІСУ, 2012, Т. 10, с. 265–266). Однак вершиною радянiзованого образу захiдноукраїнського «заможного» селянства був сюжет від'їзду респондентки додому, а «хазяї» навіть хліба на дорогу не дали. Звісно, цей сюжет можна звести винятково до персональних переживань оповiдача, проте обраний нею акцент саме на такому емоційному моменті яскраво контрастує із попередніми сюжетами роботи на Донбасі. На нашу думку, ці протиставлення лежать у площині героїзації одних (повоєнна відбудова народного господарства, зокрема й Донбасу) та дегероїзації інших (одноосiбне господарювання і повільна колективізація в Західній Україні) форм господарської діяльності. Фактично, оповiдач позиціонує себе та сюжети власного життя відповідно до розставлених пропагандою акцентів, аби не випадати із загального контексту суспільного життя СРСР.

Аби доповнити, обраний нами як знаковий, сюжет «переселення», варто зосередити увагу на обставинах, за яких з'явилися захiдноукраїнські переселенці і як це представлено в наративах крізь призму его-сприйняття оповiдачами. Серед самих «захiдняків» немає однієї чіткої позиції щодо означеного питання. Більшість не відображали в наративі основного контексту переселення або акцентували увагу на тому, що шукали роботу (УІСУ, 2009, Т. 7, с. 84–87, 90). Одразу ж необхідно зазначити, що коливання у сюжетних наповненнях і причиново-наслідкові зв'язки в усних історіях залежать від соціального й господарського статусу переселенців. Так, члени заможних родин добре пам'ятають і відтворюють суспільно-політичні умови та обставини самого переміщення, підкреслюючи його недобровільний характер. Так, наприклад, П. Куцело (с. Мала Білозірка Василівського району Запорізької області) не лише обмежується описом господарства батьків, але

й чітко вказує на конфлікт із поляками та подальшим облаштуванням колгоспів, що позбавили його родину всіх надбань. Його історія є показовою, оскільки респондент послідовно змальовує картину покровокового насильницького витиснення їх з рідних домів аж до вербування на початку 1950-х рр. на нові території на півдні (УІСУ, 2008, Т. 2, с. 227). Втративши основний господарський потенціал для забезпечення самих себе, люди вдалися до переселення і саме так їх сприйняли вже на новому місці, як тих, хто вишукує собі кращих економічних умов. Остаточно утверджували образ економічних переселенців «західняків» у середовищі південноукраїнського селянства історії, на кшталт О. Стос (с. Привільне Баштанського району Миколаївської області), що прямо описувала бідне життя її родини, а як тільки вербувальник запропонував роботу на півдні, одразу розібрали клуню, щоб був лісоматеріал, та рушили. Однак обіцянки потрапити до радгоспу, де платитимуть живі гроші, обернулися реальністю – колгосп! (УІСУ, 2012, Т. 10, с. 408).

Вочевидь, й самі переселенці не надто говорили про причини, що зрушили їх з місця, оскільки основний образ подій в Західній Україні вже був сформований радянською пропагандою, а тому виправдовуватися було особисто болісно, та й не обіцяло в майбутньому нічого доброго. А тому домінував варіант репрезентації «переселення» у виконанні «місцевого» населення та «прийшлого», який дуже часто зводився до формули «приїхали з Западної».

Другий базовий сюжет, виокремлений нами для аналізу, «адаптація», певним чином також зумовлений відсутністю статусу жертви у західноукраїнських переселенців в очах селян півдня. Водночас варто відзначити, що двоє респондентів з окресленого кола наративів, що нами розглядаються, відзначилися обізнаністю щодо суспільно-політичних подій у Західній Україні в період 1940–1950-х рр., а тому наголошували на жертвовності переселенців, що стали заручниками спочатку польської, а потім й радянської політики протистояння із українським національним рухом. Однак тут міг зіграти вже пізніший, після 1991 р., інформаційний вплив, що було покладено на попередні здогадки й міркування, а також особистий досвід (родинні зв'язки), що спонукав до пізнання проблеми (УІСУ, 2009, Т. 5, с. 387; 2012, Т. 10, с. 455–458).

Та все ж основна маса респондентів демонстрували стримано-емоційний тон в оповіданнях щодо переселенців, обмежуючись формулою «працювали в колгоспі» з варіаціями пояснення, що то звичайні люди і всі один одного розуміли. Розглянемо природу такого твердження та його лаконічність (УІСУ, 2008, Т. 4, с. 172, 185; 2009, Т. 5, с. 42, 129, 149, 175, 310, 387; 2009, Т. 7, с. 251; 2012, Т. 10, с. 176). Очевидно, не можна відкидати дію радянського пропагандистського образу території походження переселенців, тобто, регіону боротьби з націоналістичними бандитськими угрупованнями, як це подавалося в офіційних зведеннях. Додамо сюди ще особисті враження «радянських місіонерів», що змальовували звірства «бендерівців» та потакання їм широких прошарків населення, зараженого буржуазними пережитками – і ми отримуємо ідейно-образний коктейль, у якому селянам півдня України передбачалося налагоджувати стосунки із новоприбулими «західняками». Не дивно, що на перших порах новачків одразу охрестили терміном «бандери», на що, маючи гіркий досвід спілкування із радянським режимом, переселенці не відповідали, хоча частина з них, особливо діти, навіть не розуміли причин (УІСУ, 2008, Т. 1, с. 64). До цього гримучого ідейно-образного коктейлю варто ще додати збідніле становище самого південно-українського селянства в умовах повоєнної розрухи та величезне навантаження у відновленні колгоспного господарства, що, звичайно, лягло тягарем на плечі рядових колгоспників, посилене пережитим голодом 1946–1947 рр. На цьому фоні допомога, організована державою для переселенців, виглядала як знуцання з «місцевих». І хоч обсяг тієї помочі та форми її реалізації були далекі від заявлених параметрів, цього було достатньо. Байдуже, що переселенцям доводилося за власні гроші винаймати чи купувати житло, а реманент, привезений із собою, часто був єдиною надією на майбутнє (УІСУ, 2008, Т. 1, с. 64; 2012, Т. 10, с. 408). Лише факту, що для «західняків» зводили хатки та допомагали їм перевозити речі, було достатньо, аби вважати їх заробітчанами, які ще й не розуміли свого щастя. Правда, такого роду наратив стосувався тих, з ким стикалися вже на початку 1950-х рр., хто вже був переміщений насильно зі своїх домівок і, дійсно, часто

через безвихідь дослухалися до слів вербувальника та рушали до південних степів, де гостро бракувало робочих рук (УІСУ, 2012, Т. 10, с. 308–309).

Та все ж коротка формула «працювали в колгоспі», поширена в усних наративах південноукраїнського селянства щодо примусових переселенців із Західної України, має, вочевидь, ще один підтекст. Можемо припустити, що це є проявом конфлікту офіційної радянської ідеології та досвіду буденного спілкування як у виробничих справах, так й особистих між «місцевими» та «прийшлими». Очевидно, що саме в ході міжособистісних контактів, інформація щодо господарських здобутків та форм виробничої діяльності «західняків» до актів насильницького переселення, викликали певні зацікавлення, а, можливо, й ностальгічні настрої у середовищі селянства, що вже більшу частину життя провели в умовах колгоспів та мали лише спогади про далекі часи одноосібного хазяйнування їх батьків. При такому варіанті розгортання комунікативного акту між представниками двох культурно-господарських традицій стає зрозумілим вибір формули означення процесу вливання переселенців в «колгоспну родину» як лише робочої сили, що мала всі позитивні характеристики для цього. Натомість, для новоприбулих переселенців долучення до роботи в колгоспах теж стало певним елементом адаптування, через активне спілкування із місцевим населенням, яке з виробничого дуже швидко переходило до міжособистісного та ставало буденним. Фактично, ми можемо говорити, що спільною основою для сюжету «адаптації» в усіх наративах є культурно-господарська складова, посилена світоглядними позиціями традиційного аграрного суспільства, якими на середину ХХ ст. були як західноукраїнські, так й південноукраїнські селянські громади.

Висновки. Комплекс усних наративів південноукраїнського селянства відзначається високою інформативною віддачею у проблематиці примусових переселенців із Західної України; відображені в усних історіях персональні переживання чи споглядання процесу переселення сприяли формуванню специфічних образів «прийшлих» у селян Південної України, що поєднували в собі одночасно ідеологічні штампи та досвід особистого побутового і виробничого спілкування; можна констатувати негативний вплив радянських ідеологем на уявлення щодо західних пере-

селенців, посилених свідомим підкресленням владою пільговості цієї категорії громадян на фоні тотального повоєнного зuboжіння місцевого населення; водночас спостерігається виважене ставлення до «западенців» з боку південноукраїнського населення, що ґрунтується на домінуванні постулатів аграрного суспільства, як-то, визнанні їх працьовитості та факти обопільного подолання труднощів колгоспного життя «прийшлими» та «місцевими».

Перспективним напрямком дослідження є подальше залучення еґо-джерел у розробці проблематики окремих історичних сюжетів та транскультурних дифузій на теренах Південної України ХХ ст.

Джерела та література

- Виноградська, Г.** (2008). Депортації українців з Польщі 1944–1947 рр.: проблеми періодизації та обставини переселення (за матеріалами усних оповідей депортованих). *Схід–Захід: Історико-культурологічний збірник*, 11–12, 243–250. Взято з <http://dspace.nbuu.gov.ua/handle/123456789/28352>.
- Гонтар, Т.** (2005). Соціальна адаптація переселенців із Польщі до УРСР 1944–1946 рр. як селянська проблема. *Український селянин*, 9, 231–234. Черкаси. Взято з <https://www.twirpx.com/file/2626788/>
- Грінченко, Г.** (2004). Текстуальний аналіз усно-історичного свідчення (на прикладі усних інтерв'ю з колишніми «остарбайтерами» Харківської області). *Схід–Захід: Історико-культурологічний збірник*, 6, 151–170. Харків; Київ. Взято з https://keui.files.wordpress.com/2010/12/11_grinchenko.pdf.
- Кабачій, Р.** (2009). Переселення українців із Польщі до УРСР в 1944–1946 рр. очима істориків-українців Польщі та України. *Український історичний збірник*, 12, 426–236. Київ. Взято з <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/10612/50-Kabachii.pdf?sequence=1>.
- Калакура, Я.** (2014). Депортації українців і поляків під виглядом «обміну населенням» (до 70-річчя люблінської угоди). *Історичний архів. Наукові студії*, 13, 39–49. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. Взято з <http://dspace.nbuu.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/76914/05-Kalakura.pdf?sequence=1>.
- Макарчук, В.** (2016). Обмін населенням при врегулюванні післявоєнних кордонів Української РСР (за підсумками Другої світової війни 1939–1945 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська*

політехніка». Серія: Юридичні науки, 850, 451–460. Львів. Взято з http://ena.lp.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/ntb/37441/67_451-460.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Мищак, І. (2009). Соціально-економічні та культурні перетворення на західноукраїнських землях після включення їх до складу УРСР: новітня історіографія. *Історико-географічні дослідження в Україні*, 11, 276–287. Взято з <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13209/21-Mischak.pdf?sequence=1>.

Павлів, Ю. (2018). *Депортації українців з польсько-українського прикордоння 1944–1951 рр. у регіональній пам'яті України*. (Дис. ... канд. іст. наук). Львів. Взято з <http://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=448>.

Пронь, Т. (2009). Радянсько-польський обмін ділянками територій 1951 р. у переказах бойків степу України. *Наукові записки: збірник праць молодих вчених та аспірантів*, 19 (2), 264–273. Київ. Взято з <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71094/21-Pron.pdf?sequence=1>

Суржикова, Н. (2014). Эго-документы: интеллектуальная мода или осознанная необходимость? (Вместо предисловия). *История в эго-документах: исследования и источники*. Екатеринбург.

УІСУ (Усна історія Степової України). (2008–2012). Запоріжжя.

References

Vynohradska, H. (2008). Deportatsii ukraintsiiv z Polshchi 1944–1947 rr.: problemy periodyzatsii ta obstavyny pereselennia (za materialamy usnykh opovidei deportovanykh) [Deportations of Ukrainians from Poland in 1944–1947: problems of periodization and circumstances of resettlement (based on oral stories of deportees)]. *Skhid–Zakhid: Istoryko-kulturolohichnyi zbirnyk – East–West: History-culturological collection*, 11–12, 243–250. Retrieved from <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/28352> [in Ukrainian].

Hontar, T. (2005). Sotsialna adaptatsiia pereselentsiv iz Polshchi do URSR 1944–1946 rr. yak selianska problema [Social adaptation of immigrants from Poland to the USSR in 1944–1946 as a peasant problem]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian peasant*, 9, 231–234. Cherkasy. Retrieved from <https://www.twirpx.com/file/2626788/> [in Ukrainian].

Hrinchenko, H. (2004). Tekstualnyi analiz usno-istorychnoho svidchennia (na prykladi usnykh intervii z kolyshnimy «ostarbaiteramy» Kharkivskoi oblasti) [Textual analysis of oral-historical evidence (on the example of oral interviews with former "ostarbeiters" of the Kharkiv region)]. *Skhid–Zakhid: Istoryko-kulturolohichnyi zbirnyk – East–West: History-*

- culturological collection*, 6, 151–170. Kharkiv; Kyiv. Retrieved from https://keui.files.wordpress.com/2010/12/11_grinchenko.pdf [in Ukrainian].
- Kabachii, R.** (2009). Pereseleattia ukrainsiv iz Polshchi do URSS v 1944–1946 rr. ochyma istorykiv-ukrainsiv Polshchi ta Ukrainy [Resettlement of Ukrainians from Poland to the Ukrainian SSR in 1944–1946 through the eyes of Ukrainian historians from Poland and Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk – Ukrainian historical collection*, 12, 426–236. Kyiv. Retrieved from <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/10612/50-Kabachii.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
- Kalakura, Ya.** (2014). Deportatsii ukrainsiv i poliakiv pid vyhladom «obminu naselenniam» (do 70-richchia liublinskoi uhody) [Deportations of Ukrainians and Poles under the guise of "population exchange" (to the 70th anniversary of the Lublin agreement)]. *Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii – Historical archive. Scientific studies*, 13, 39–49. Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly. Retrieved from <http://dspace.nbu.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/76914/05-Kalakura.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
- Makarchuk, V.** (2016). Obmin naselenniam pry vrehuliuvanni pisliavoiennykh kordoniv Ukrainskoi RSR (za pidsumkamy Druhoi svitovoi viiny 1939–1945 rr.) [Population exchange in the settlement of the postwar borders of the Ukrainian SSR (following the results of the Second World War 1939–1945)]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Serii: Yurydychni nauky – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: Legal Sciences*, 850, 451–460. Lviv. Retrieved from http://ena.lp.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/ntb/37441/67_451-460.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
- Myshchak, I.** (2009). Sotsialno-ekonomichni ta kulturni peretvorennia na zakhidnoukrainskykh zemliakh pislia vkluchennia yikh do skladu URSS: novitnia istoriohrafiiia [Socio-economic and cultural transformations in the western Ukrainian lands after their incorporation into the USSR: the latest historiography]. *Istoryko-heohrafichni doslidzhennia v Ukraini – Historical and geographical research in Ukraine*, 11, 276–287. Retrieved from <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13209/21-Mischak.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
- Pavliv, Yu.** (2018). *Deportatsii ukrainsiv z polsko-ukrainskoho prykordonnia 1944–1951 rr. u rehionalnii pamiaty Ukrainy [Deportations of Ukrainians from the Polish-Ukrainian border in 1944–1951 in the regional memory of Ukraine]*. (Candidate's thesis). Lviv. Retrieved from <http://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=448> [in Ukrainian].

- Pron, T.** (2009). Radiansko-polskyi obmin diliankamy terytorii 1951 r. u perekazakh boikiv stepu Ukrainy [Soviet-Polish exchange of territories in 1951 in the legends of the steppe Boykos of Ukraine]. *Naukovi zapysky: zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv – Scientific notes: a collection of works of young scientists and graduate students*, 19 (2), 264–273. Kyiv. Retrieved from <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71094/21-Pron.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
- Surzhikova, N.** (2014). Ego-dokumenty: intellektualnaya moda ili osoznannaya neobkhodimost? (Vmesto predisloviya) [Ego Documents: Intellectual Fashion or Conscious Necessity? (Instead of a preface)]. *Istoriya v ego-dokumentakh: issledovaniya i istochniki – History in ego documents: research and sources*. Ekaterinburg [in Russian].
- Usna istoriia Stepovoi Ukrainy [Oral history of steppe Ukraine].* (2008–2012). Zaporizhzhia [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.09.2020 р.